

Κριτικές παρατηρήσεις πάνω στον Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων

ΑΝΘΩΖΩΗ ΧΑΪΔΟΥ

Η ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΗ νομοθεσία ενός κράτους αποτελεί ένα ιδιαίτερο αντικείμενο μελέτης, δεδομένου ότι πρόκειται για νομοθετικές ρυθμίσεις οι οποίες αναφέρονται —σε πρώτη τουλάχιστον ανάγνωση— στη λειτουργία της φυλακής και στη διαδικασία «επανακοινωνικοποίησης» των εγκλείστων «εγκληματιών».

Το ενδιαφέρον της μελέτης των ρυθμίσεων αυτών έγκειται στο γεγονός ότι αποτελούν ένα κανονιστικό σύστημα με πεδίο εφαρμογής ένα κλειστό κοινωνικό σύστημα —τη φυλακή— με έμφαση, μάλιστα, στην οργάνωση και την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος αυτού. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου με στόχο μάλιστα άτομα που βρίσκονται ήδη μέσα σε ένα σύστημα κοινωνικού ελέγχου, τη φυλακή.

Η φυλακή, εντούτοις, αποτελεί μια μικροκοινωνία, ένα κλειστό κοινωνικό σύστημα με ιδιότυπη κοινωνική οργάνωση και δικό της κώδικα αξιών και κανόνων, αρχών και κυρώσεων, που λειτουργούν ανεξάρτητα από τους ισχύοντες νόμους, το σωφρονιστικό κώδικα ή οποιοδήποτε άλλο θεσμισμένο κανόνα.¹

Ο σωφρονιστικός κώδικας, λοιπόν, αποτελεί απλώς το θεσμικό πλαίσιο στο οποίο οφείλουν να προσαρμόζονται οι ενέργειες και η συμπεριφορά των δύο εμπλεκόμενων πλευρών, κρατουμένων και διοίκησης. Στην πράξη, όπως είναι φυσικό, είναι το άτυπο πλέγμα κανόνων και εσωτερικών ρυθμίσεων που υπερισχύει και διέπει τις σχέσεις εγκλείστων και προσωπικού.

Η σημασία ενός τέτοιου νομοθετήματος συνίσταται στην ανάγκη αφ' ενός να λαμβάνονται υπόψη οι πραγματικές συνθήκες που επικρατούν στη φυλακή και να μην έρχονται οι επίσημες ρυθμίσεις σε έντονη αντίθεση με τις άτυπες, και αφ' ετέρου να διασφαλίζονται τα βασικά δικαιώματα και οι όροι αξιοπρεπούς διαβίωσης των κρατουμένων. Κάθε ρύθμιση, κατά συνέπεια, θα πρέπει να είναι εφικτή, ρεαλιστική και να αρμόζει στις εδώ κρατούσες συνθήκες, της ελληνικής δηλαδή κοινωνίας και της ελληνικής φυλακής.

Ο ελληνικός Σωφρονιστικός Κώδικας εκτέλεσης ποινών και ασφαλιστικών μέτρων του 1967 δεν κατόρθωσε, τόσο από τυπική όσο και από ουσιαστική άποψη, να ρυθμίσει με θετικό τρόπο τα σωφρονιστικά θέματα της γώοας. Από τυπική,

διότι η ισχύς των περισσότερο εκσυγχρονιστικών του διατάξεων εξαρτήθηκε από προεδρικά διατάγματα που δεν εκδόθηκαν ποτέ, και από ουσιαστική, διότι εξακολούθησε να διαπνέεται από την αντίληψη ότι πρωταρχικό μέλημα είναι η ασφάλεια και η τάξη του καταστήματος και όχι ο «σωφρονισμός των εγκλείστων», όποιο περιεχόμενο και αν δώσει κανείς σε αυτόν τον όρο.

Και ο Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων, που ψηφίστηκε το Μάιο του 1989 και τυπικά άρχισε να ισχύει την 1η Ιανουαρίου 1990, κινείται στα ίδια πλαίσια. Κατά τη διάρκεια ήδη των νομοπαρασκευαστικών του εργασιών, που άρχισαν το 1984, δημιουργήθηκαν πολλά ζητήματα που προκάλεσαν σοβαρές συζητήσεις και αντιδράσεις,² διότι μεταξύ άλλων δεν λήφθηκαν υπόψη τα συγκεκριμένα προβλήματα των ελληνικών φυλακών, δεν ερευνήθηκε προηγουμένως η δυνατότητα ή μη εφαρμογής διαφόρων νέων σωφρονιστικών θεσμών στην ελληνική πραγματικότητα και παραλείφθηκαν βασικοί από τους στοιχειώδεις κανόνες του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για τη μεταχείριση των κρατουμένων.³

Μια πρώτη απόδειξη της αδυναμίας (ενδεχομένως και απροθυμίας) υλοποίησης των ρυθμίσεών του είναι ότι ήδη με σχετική τροποποίηση⁴ αναστέλλεται για ένα χρόνο η εφαρμογή των διατάξεων που αφορούν την ίδρυση κέντρων ημελεύθερης διαβίωσης, τη θέσπιση επιστημονικών συμβουλίων και την εργασία των κρατουμένων.

Στο πλαίσιο μιας ορθής σωφρονιστικής πολιτικής δεν θα πρέπει να επιχειρείται μια νομοθετική επέμβαση στο στάδιο της καταστολής και μόνο, και να επιδιώκεται ή όσο το δυνατόν τελειότερη κατάρτιση ενός νομοθετικού κειμένου. Περισσότερο χρήσιμη είναι μια επανεξέταση του όλου προβλήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης, με βάση τα συγκεκριμένα ελληνικά δεδομένα.

Όταν εξακολουθούν να ποινικοποιούνται από την πολιτεία όλο και περισσότερες συμπεριφορές —μια πρακτική που αποτελεί ασφαλιστική δικλίδα για την αποτροπή της μη συμμόρφωσης του πολίτη στις διατάξεις ενός νόμου, σε όποια θέματα και αν αναφέρεται αυτός, άσχετα με το αν η παρεκκλίνοσα για το «νομοθέτη» συμπεριφορά αυτή προσβάλ-

λει ή όχι κάποιο έννομο αγαθό—, όταν πολλά «εγκλήματα» μικρής βαρύτητας συνεχίζουν να απασχολούν τα ποινικά δικαστήρια της χώρας και όχι τη διοικητική αρχή και όταν τα σωφρονιστικά καταστήματα γεμίζουν από καταδίκους που πρόκειται να εκτίσουν στερητικές της ελευθερίας ποινές μέχρι ένα χρόνο,⁵ είναι αναπόφευκτο τα βάρη του συστήματος να προσπαθεί να τα σηκώσει και να τα ελαφρύνει η σωφρονιστική καταστολή.

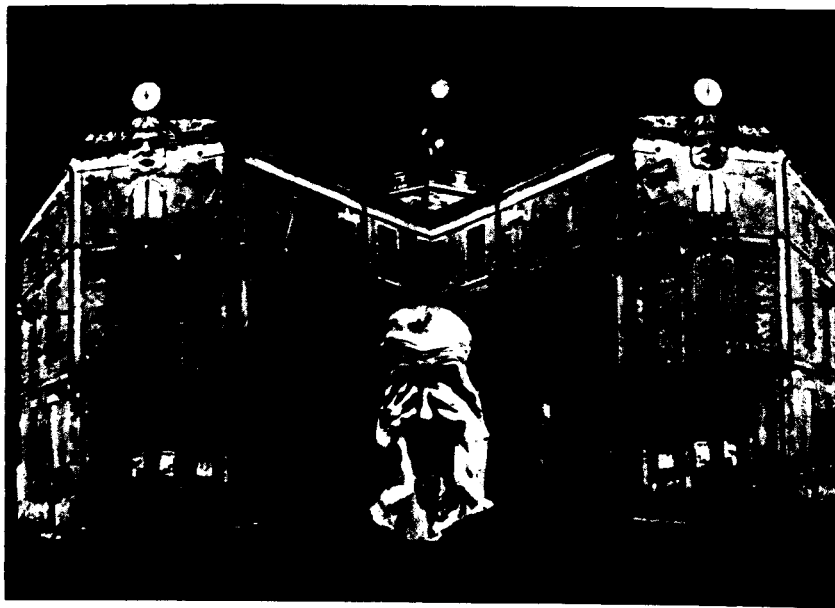
Η σωφρονιστική πολιτική στην Ελλάδα είναι συνυφασμένη με την κοινωνική αντίδραση, που εκδηλώνεται απέναντι στο έγκλημα και στον εγκληματία. Παρά το γεγονός ότι στις μέρες μας το έγκλημα έχει χάσει στην κυριολεξία τη σημασία και βαρύτητά του και δεν μπορεί πλέον να νοηθεί ως μια άδικη και καταλογιστή πράξη ενός δράστη που προσβάλλει ένα έννομο αγαθό, χαρακτηρισμός που ήταν δόκιμος ίσως πριν από μισό αιώνα, εντούτοις, η έννοια του εγκληματία εξακολουθεί να απηχεί κάτι το επικίνδυνο, το μαρό και το αποδιοπομπαίο. Η αντίληψη αυτή, που φαίνεται ότι κυριαρχεί στην ευρύτερη κοινωνία, αντικατοπτρίζεται πιο συγκεκριμένα κάθε φορά που πρέπει να ληφθούν μέτρα για την καλύτερη αντιμετώπιση του σωφρονιστικού προβλήματος.

Δεν είναι τυχαίο ότι τα σωφρονιστικά νομοθετήματα, τόσο τα ελληνικά όσο και των άλλων χωρών, θεωρούν αυτονόητα ορισμένα στοιχεία της προσωπικότητας του πληθυσμού που πρόκειται να εκτίσει μια στερητική της ελευθερίας ποινή στις φυλακές: Λαμβάνεται ως δεδομένο ότι τα άτομα που εγκλείονται είναι ακοινωνητα, απαιδευτα και άνεργα. Πρωταρχικός στόχος, επομένως, είναι η κοινωνικοποίησή τους και η εκμάθηση μιας τέχνης ή η σχολική τους κατάρτιση για την επιτυχή επανένταξή τους στο κοινωνικό περιβάλλον.

Και ο νέος νόμος δεν κατορθώνει να ξεφύγει από τη γοητεία των αντιλήψεων αυτών. Σε αυτό δεν μπορεί κανείς να επιρριψει μεμονωμένα τις ευθύνες σε εκείνους που έτυχε να αποτελούν μέλη της συντακτικής επιτροπής. Με τη σημερινή κατάσταση που επικρατεί στην Ελλάδα, όπως αναφέραμε και παραπάνω, οι προοδευτικές σκέψεις εκείνων που τολμούν και επιχειρούν να κινηθούν πέρα από τα καθιερωμένα, προσκρούουν στα γρανάζια του όλου μηχανισμού του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ανάμεσα στα άτομα που αποτελούν τον εγκλειστο πληθυσμό στα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας υπάρχει ένα ποσοστό αγραμμάτων και άνεργων. Τι γίνεται, όμως, με εκείνους που όχι μόνο είχαν κοινωνικοποιηθεί (δίνοντας οποιαδήποτε έννοια και βαρύτητα στη λέξη αυτή) σε ένα περιβάλλον, είχαν μια εργασία και με

τον εγκλεισμό τους τη χάνουν; Ακόμη, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς βάσιμα ότι το ποσοστό ανεκπαιδευτων που βρίσκονται πίσω από τους τοίχους της φυλακής είναι δραματικά μεγαλύτερο από εκείνο της ευρύτερης κοινωνίας μας; Και αν ακόμη γίνει δεκτό ότι —για λόγους που

αποτελούν αντικείμενο έντονων διαφωνιών και διαξιφισμών στην εγκληματολογία—, τελικά, είναι άτομα με τέτοιου είδους χαρακτηριστικά που καταλήγουν στη φυλακή, τίθεται το ερώτημα κατά πόσο η σωφρονιστική διαδικασία αποβλέπει στην «επανακοινωνικοποίηση» των ατόμων αυτών και, κυρίως, κάτω από ποιους όρους.

Με βάση τα δύο αυτά ερωτήματα, διαπιστώνουμε πόσο χαρακτηριστική είναι η μεγαλοστομία στη χρησιμοποίηση ορισμένων όρων όπως αυτού της «επανένταξης». Με την πάροδο του χρόνου γίνεται σιγά σιγά αντιληπτό ότι στόχος της μεταχείρισης των κρατουμένων κάθε άλλο παρά η επιτυχής προσαρμογή στην κοινωνία είναι. Οι στιγματιστικές συνέπειες του εγκλεισμού με τις δυσάρεστες επιπτώσεις (κοινωνικές και ψυχολογικές) για τον αποφυλακίζόμενο είναι σε όλους γνωστές. Η στέρηση της ελευθερίας, ακόμα και αν γίνεται κάτω από περισσότερο ανθρώπινες συνθήκες, δεν είναι ποτέ δυνατό να «κοινωνικοποιήσει» ένα άτομο.

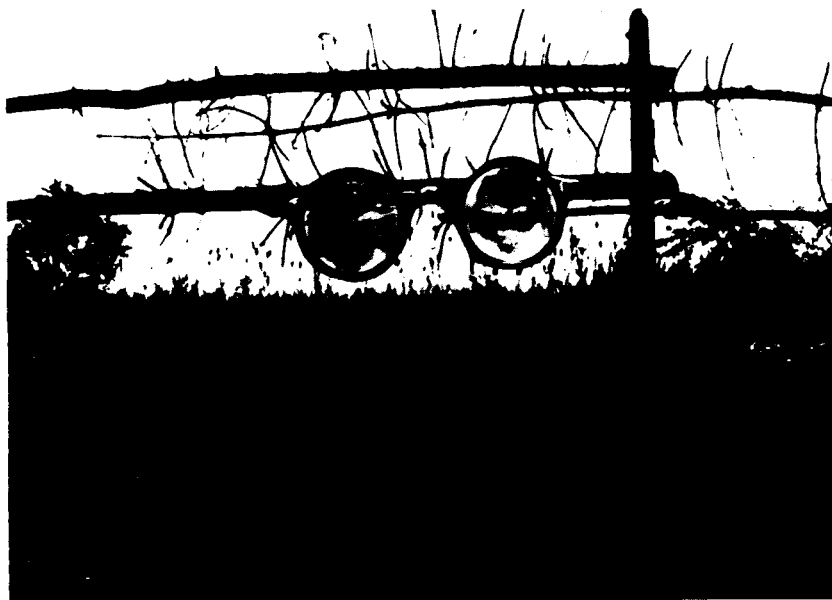
Στόχος της μεταχείρισης των κρατουμένων εξακολουθεί να είναι και θα είναι η τήρηση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας, έστω και αν κάτι τέτοιο δύσκολα ομολογείται. Η διαχείριση του σωφρονιστικού ζητήματος γίνεται όπως γίνεται σήμερα, όχι λόγω έλλειψης ειδικών, ούτε λόγω απουσίας της κατάλληλης υποδομής. Και ειδικοί υπάρχουν και τρόποι για την κάλυψη δαπανών που αφορούν την υλικοτεχνική υποδομή. Δεν ενδιαφέρει ό-

μως μια διαφορετική αντιμετώπιση του εγκληματία, του κατάδικου, αλλά μάλλον η διατήρηση ενός σταθερού αριθμού κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές,⁶ που θα χρησιμοποιούνται ως «αποδιοπομπαίοι τράγοι» και ως άλλοθι μιας ανύπαρκτης κοινωνικής συναίνεσης. Η φυλακή, σε τελευταία ανάλυση, πρέπει να ασκεί μια εκφοβιστική επίδραση, να αποτρέπει εκείνον που θα τολμήσει να αμφισβητήσει την έννομη τάξη.

Επιπρόσθετη απόδειξη του ότι η «επανακοινωνικοποίηση» δεν αποτελεί τον πρωταρχικό στόχο του σωφρονιστικού μας συστήματος είναι το γεγονός ότι στο νέο κώδικα εξακολουθούν να μην υπάρχουν κυρώσεις για το προσωπικό και τη διοίκηση των σωφρονιστικών καταστημάτων σε περίπτωση που δεν πληρούν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στους κρατουμένους, συνεχίζεται η παραβίαση ή η κατάργηση θεμελιωδών συνταγματικών δικαιωμάτων των εγκλειστών και προβλέπονται βαρύτερες κυρώσεις στις περιπτώσεις που η συμπεριφορά τους ερμηνεύεται ως απειλή για την ασφάλεια του καταστήματος, σύμφωνα με την αντίληψη αυτού που κάθε φορά έχει την εξουσία να αποφασίζει.

Στο τεράστιο θέμα της αντίστασης των κρατουμένων σε παράνομες ενέργειες της διοίκησης, αφ' ενός υπάρχει αόριστα διατυπωμένο το ότι οι κρατούμενοι δεν είναι υποχρεωμένοι να συμμορφώνονται σε προφανώς παράνομες εντολές,⁷ ένα ζήτημα που είναι πολύ δύσκολο να κριθεί από

στην ουσία ο κρατούμενος περιορίζεται στη φυλακή ως προς την άσκηση θεμελιωδών συνταγματικών δικαιωμάτων του, που δεν εξαρτώνται από την ελευθερία κίνησης. Εξάλλου, η αναφορά στα «δικαιώματα» των κρατουμένων είναι περιττή, διότι αυτά αναγράφονται διεξοδικά

τους έγκλειστους και αφήνει μεγάλα κενά ως προς τις άμεσες συνέπειες της ανυπακοής τους, και αφ' ετέρου στην περίπτωση που ο κρατούμενος αποφασίσει να κάνει προσφυγή, ποιες είναι οι κυρώσεις για τη σωφρονιστική διοίκηση που δεν θα διαβιβάσει την αναφορά του:

Πώς είναι, επομένως, δυνατό να επιδιώκεται η σωστή ένταξη των εγκλειστων στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον με μέτρα καταναγκασμού;⁸ Και αν ακόμα παραδεχτούμε ότι ο θεσμός της φυλακής δεν πρόκειται να αλλάξει χαρακτήρα⁹ και ότι το μόνο που μπορεί να γίνει στο στάδιο αυτό είναι οι πιο ανθρώπινες συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων —και με αυτό δεν εννοούμε αναβάθμιση με βελτίωση της υλικοτεχνικής υποδομής και εξωραϊσμό των χώρων κράτησης, παρά μια απόπειρα εξομοίωσης των συνθηκών διαβίωσης στη φυλακή με εκείνες της ευρύτερης κοινωνίας—, θα πρέπει να συμβούν ουσιαστικές και όχι μόνο γραμματικές μεταβολές.

Ήδη η παραπλανητική διατύπωση ξεκινά από τον τίτλο του νομοθετήματος, που τώρα ονομάζεται «Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων».

Όσον αφορά τα συνταγματικά δικαιώματα των εγκλειστων, αυτά εξακολουθούν σε γενικές γραμμές είτε να παραβιάζονται είτε να καθίσταται αδύνατη η εφαρμογή τους. Έτσι, ενώ ο εγκλεισμός πρέπει να στοχεύει μόνο στον περιορισμό της ελευθερίας της κίνησης του ατόμου,

στο Σύνταγμά μας και ισχύουν για κάθε Έλληνα πολίτη. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι ουσιαστικά με τη μερική καταγραφή στο νόμο ορισμένων δικαιωμάτων, παραλείπονται άλλα σπουδαιότερα ή εξίσου σημαντικά. Ειδικά λόγω της μειονεκτικής θέσης στην οποία βρίσκονται οι έγκλειστοι, θα έπρεπε η προστασία όλων των ατομικών τους δικαιωμάτων,¹⁰ και ιδιαίτερα απέναντι σε τυχόν αυθαιρεσίες, της διοίκησης, να είναι κατοχυρωμένη.

Και στον Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων επικρατεί η αντίληψη ότι ο άνθρωπος—πολίτης και ο άνθρωπος—κρατούμενος είναι τελείως διαφορετικοί και πρέπει και από το νόμο να αντιμετωπίζονται με διαφορετικό τρόπο!

Παρ' ότι μεγάλη βαρύτητα υποτίθεται ότι δίνεται στο θέμα της επανένταξης των κρατουμένων στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, εξακολουθεί, στο πλαίσιο του καταναγκασμού, μέσα στο κλειστό περιβάλλον της φυλακής, να περιορίζεται σε μεγάλο βαθμό το δικαίωμα εκείνου που είναι πρωταρχικό για την επίτευξη του σκοπού αυτού: η επικοινωνία των κρατουμένων με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Τόσο στο θέμα των επισκέψεων όσο και στο θέμα της τηλεφωνικής επικοινωνίας και αλληλογραφίας, παραμένει ο προβληματικός περιορισμός του κύκλου των προσώπων που μπορούν να επικοινωνούν με τον κρατούμενο.¹¹

Εξακολουθεί να ισχύει η απαράδεκτη παραβίαση του απορρήτου των επιστο-

λών, μια πρακτική που πολύ σαφώς διακαιολογείται με την επίκληση λόγων ασφαλείας. Είναι απορίας άξιο γιατί αρχικά αναγράφεται ότι το περιεχόμενο των επιστολών δεν ελέγχεται, αφού αναφέρεται ρητά ότι το απόρρητο αίρεται για διάφορους λόγους, στη συνέχεια δε, με την ποινική κύρωση των ατόμων που ανακοινωνούν σε τρίτους το περιεχόμενο της αλληλογραφίας των κρατουμένων¹² νομιμοποιείται η ενέργειά τους αυτή και επιβεβαιώνεται για μία ακόμη φορά η μη τήρηση του συνταγματικού δικαιώματος του απορρήτου της αλληλογραφίας¹³ των εγκλειστων. Για «λόγους ασφαλείας» θα αρκούσε η ψηλάφηση του φακέλου από το προσωπικό του καταστήματος και η αποσφράγιση του (από τον ίδιο τον κρατούμενο) υποχρεωτικά τη στιγμή της παραλαβής, παρουσία του σωφρονιστικού υπαλλήλου.

Τέλος, ενώ αρχικά είχε προβλεφθεί ο μη έλεγχος του περιεχομένου των επιστολών που απευθύνονται στο συνήγορο ή σε λοιπές αρχές, κατοχυρωμένο δικαίωμα των κρατουμένων στις περισσότερες νομοθεσίες,¹⁴ απαλείφθηκε αδικαιολόγητα στην τελική μορφή του κειμένου.

Ένα μέτρο διάκρισης σε βάρος των κρατουμένων—πολιτών στο πλαίσιο του εκφοβιστικού ρόλου της φυλακής είναι και η αδυναμία άσκησης του εκλογικού δικαιώματος εκείνων των κρατουμένων στους οποίους δεν έχει επιβληθεί στέρηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων. Η επίκληση τεχνικών δυσκολιών δεν ευσταθεί εδώ. Υπάρχουν μέθοδοι (κάλη σε κάθε σωφρονιστικό κατάστημα, επιστολική ψήφος, κ.λπ.) οι οποίες θα διευκόλυναν την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος, κάτι το οποίο άλλωστε αποτελεί και υποχρέωση της πολιτείας.

Όσο για την εργασία, θέμα μεγάλο και πολύ σημαντικό, παρά την προσωρινή αναστολή των σχετικών διατάξεων,¹⁵ εξακολουθεί και στο νέο νόμο να έχει αναγκαστικό χαρακτήρα, παρά τις αντίθετες επιταγές του Συντάγματος.¹⁶ Θα ήταν προτιμότερο, αντί για τις εξαγγελίες προστασίας από εργατικά ατυχήματα και επαγγελματικές ασθένειες, να υπήρχε η πρόβλεψη, τουλάχιστον για τους κρατούμενους εκείνους που εργαζόνταν τη στιγμή του εγκλεισμού τους, για τη συνέχιση της ασφαλιστικής τους κάλυψης, κατά το διάστημα που παρέχουν τις εργασίες τους στο σωφρονιστικό κατάστημα. Κι αυτό για δύο λόγους: επειδή είναι με μαθηματική ακρίβεια βέβαιο ότι μετά την αποφυλάκισή τους θα αντιμετωπίσουν τεράστιες δυσκολίες εύρεσης εργασίας (γιατί εκείνη που είχαν θα την έχουν χάσει με βεβαιότητα), αλλά και διότι με τον τρόπο αυτό θα καλύπτονται και τα μέλη της οικογενείας τους σε περίπτωση ασθeneιών και θα θε-

μελιώνεται η μετέπειτα συνταξιοδότησή τους.¹⁷

Με έκπληξη παρατηρείται επίσης ότι για ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα των κρατουμένων, το σεξουαλικό, δεν υπάρχει καμιά απολύτως ρύθμιση στο νόμο. Είναι γελοίο να ισχυριστεί κανείς ότι το πρόβλημα μπορεί να λυθεί στο πλαίσιο χορήγησης αδειών που προβλέπονται,¹⁸ όταν λάβει κανείς υπόψη του το πότε δίνονται, αν τελικά δοθούν, και κάτω από ποιες τρομερές γραφειοκρατικές προϋποθέσεις...¹⁹ Φαίνεται πως το ζήτημα αυτό εξακολουθεί να παραμένει ταμπού στη χώρα μας, γεγονός που οδηγεί σε άλλου είδους προβλήματα, τόσο στο πλαίσιο της διαβίωσης στα διάφορα σωφρονιστικά καταστήματα, που είναι σε όλους γνωστά, όσο και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, όταν ο πρώην τρώφιμος των φυλακών προσπαθεί και πάλι να λειτουργήσει κοινωνικά.

Φυσικά, από ένα νομοθέτημα που εκ των πραγμάτων εκφράζει και απεικονίζει τον κατασταλτικό χαρακτήρα του ολοκληρωτικού θεσμού²⁰ της φυλακής, δεν μπορούσε να παραλειφθεί το θέμα της πειθαρχίας. Ανάμεσα στους δύο φαινομενικά συγκρουόμενους στόχους του σωφρονιστικού συστήματος, δηλαδή της μεταχείρισης των κρατουμένων και της ασφάλειας του καταστήματος, κυριαρχεί τελικά ο δεύτερος.²¹

Και στο νέο κώδικα δεν αποφεύγεται η περίφημη τακτική του «μπαστουνιού και του καρότου», όπως πολύ πετυχημένα είχε χαρακτηρίσει τη μέχρι τώρα πρακτική ο Ηλίας Δασκαλάκης,²² με τη δημιουργία «κινήτρων» για επίδειξη «καλής» συμπεριφοράς, και «αντικινήτρων» (κυρώσεων) για την κακή. Ο προβληματικός και, σε ορισμένες περιπτώσεις, εξωπραγματικός χαρακτήρας των περιγραφόμενων παραπτωμάτων, των οποίων η έννοια είναι τόσο γενική που θα μπορούσε στην πράξη να περιλάβει οποιαδήποτε συμπεριφορά,²³ δίνει τη δυνατότητα για αυθαιρέτη εφαρμογή των σχετικών διατάξεων με αποκλειστικό στόχο τη χειραγώγηση των κρατουμένων.

Το γεγονός ότι στην πειθαρχική διαδικασία δεν προβλέπεται δευτεροβάθμια κρίση,²⁴ τη στιγμή που περιγράφονται στο νόμο μέτρα τάξης, προστασίας και κατευνασμού²⁵ που ξεκινούν από τη χρήση χειροπεδών, εγκλεισμό σε ειδικό πειθαρχικό κελί και καταλήγουν, μεταξύ άλλων, στη χρήση δακρυγόνων αερίων και κλομπς, θα πρέπει σοβαρά να μας προβληματίσει.

Πολύ σωστά προτείνεται, τόσο στην περίπτωση αυτή αλλά και σε άλλες παρόμοιες, όπου ο εγκλειστος δεν έχει τη δυνατότητα να προασπίσει τα δικαιώματά του, η εισαγωγή και στις ελληνικές φυλακές του θεσμού του «ombudsman», ο οποίος θα φροντίζει για την ορθή και δίκαιη ε-

φαρμογή των διατάξεων και θα επισημαίνει τις αυθαιρεσίες και παρανομίες της διοίκησης.²⁶

Στο πλαίσιο πάντα του υφιστάμενου συστήματος γίνονται και κάποιες (θετικές) εκσυγχρονιστικές προσπάθειες προς την κατεύθυνση της αναγνώρισης κάποιων δικαιωμάτων, τα περισσότερα από τα οποία εξάλλου είναι συνταγματικά κατοχυρωμένα και —όπως προαναφέρθηκε— αυτονόητα για τους εκτός των τειχών πολίτες. Για παράδειγμα, σε αντίθεση με τα μέχρι τώρα ισχύοντα, γίνεται διάκριση των εγκλειστών σε διαφορετικές ομάδες καθώς και των καταστημάτων κράτησης,²⁷ δίνεται η δυνατότητα σε κάθε κρατούμενο να επιμορφώνεται και να ενημερώνεται με βιβλία, εφημερίδες, περιοδικά, ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές.²⁸ Επίσης, η θρησκευτική αγωγή γίνεται προαιρετική,²⁹ ρύθμιση που εναρμονίζεται προς τη συνταγματική επιταγή. Για πρώτη φορά γίνεται συγκεκριμένη αναφορά για την ιατρική περίθαλψη των κρατουμένων, τα άτομα που στελεχώνουν το υγειονομικό προσωπικό³⁰ και πολλά άλλα.³¹

Δεν θα ήταν πάντως σκόπιμη μια αναλυτική παράθεση και αξιολόγηση των ρυθμίσεων αυτών, διότι το ουσιαστικό ερώτημα που παραμένει είναι κατά πόσο μπορεί να θεωρηθεί αναγκαία μια τέτοιου είδους αποσπασματική αναφορά σε θέματα αυτονομία, που δεν είναι δυνατόν εκ των πραγμάτων να έχουν σχέση με τον περιορισμό της ελευθερίας κίνησης που επιβάλλεται στα άτομα,³² και να εξαιρείται ο χαρακτήρας των σχετικών αυτών διατάξεων. Σε γενικές όμως γραμμές, ακόμα και στις περισσότερες θετικές διατάξεις, αποτυπώνεται ένας —έστω και στοιχειώδης— σχεδιασμός, που να θέτει κάποια πλαίσια και να χαράσσει κάποιες κατευθυντήριες γραμμές. Οι νέες ρυθμίσεις που εισάγονται, με αρκετή ομολογούμενης λιποψυχία, χαρακτηρίζονται ως προς τη διατύπωσή τους από ευρύτητα και μεγαλοστομία και εξαγγέλλονται χωρίς δυνατότητα υλοποίησης, λόγω έλλειψης της απαραίτητης υποδομής. Οι αόριστα δοσμένες εκφράσεις, όπως μεταξύ άλλων ο όρος «επιστημονικά κριτήρια»,³³ χαρακτηριστικό αρκετών διατάξεων του νομοθετήματος, στο πλαίσιο της εφαρμογής τους δεν αποκλείουν το ενδεχόμενο να οδηγήσουν σε επιβολή αυθαιρεσιών εκ μέρους των αρμοδίων, σε συνάρτηση με διάφορες, ακόμα και πολιτικές, σκοπιμότητες.

Πρόετι, τέλος, να αναφερθεί ότι η σύντομη αυτή αναφορά σε ορισμένες από τις ρυθμίσεις του Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων σε καμιά περίπτωση δεν φιλοδοξεί να καλύψει τα τεράστια θέματα που αναφέρονται από ένα τόσο κρίσιμο νομοθέτημα. Προ-

σπαθεί απλώς να αποτελέσει ερέθισμα για μια ευρύτερη κριτική των διατάξεών του, επισημαίνοντας ορισμένα προβλήματα που αναμένεται ότι θα προκύψουν από την εφαρμογή του, και να προβληματίσει για μια επανεξέταση του όλου συστήματος απονομής δικαιοσύνης.

Ο νέος σωφρονιστικός κώδικας αποτελεί έναν ακόμη κρίκο στην αλυσίδα της ποινικής καταστολής την οποία η κρατούσα αντίληψη επιστρατεύει ως απάντηση στα κοινωνικά προβλήματα, με τα οποία έρχεται αντιμέτωπη η ελληνική κοινωνία.

Τα βήματα φαίνονται να είναι δειλά και προς λάθος κατεύθυνση, και πάντα στο πλαίσιο μιας κατασταλτικής ιδεολογίας, που αρνείται καν να εκσυγχρονιστεί. Οι συνθήκες όμως, τόσο στον κοινωνικό όσο και στον επιστημονικό χώρο, έχουν αρκετά ωριμάσει ώστε να επιτευχθεί η επιθυμητή αποδέσμευση από την αντίληψη αυτή: μια πρώτη προσπάθεια μπορεί να γίνει με το να στρέψουμε την προσοχή σε αυτούς που οι κατασταλτικοί μηχανισμοί τους έχουν ήδη οδηγήσει στο κοινωνικό περιθώριο, που ονομάζεται φυλακή. ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η Δασκαλάκη, *Η μεταχείριση του εγκληματία*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, σελ. 43.
2. Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο κοινής εκδήλωσης της Ελληνικής Εταιρείας Εγκλημα-

- τολογίας και της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου (15 Ιανουαρίου και 12 Φεβρουαρίου 1988) επισημάνθηκαν οι σχετικές αδυναμίες και τονίστηκε η ανάγκη σύστασης αναθεωρητικής επιτροπής. Βλ. σχετική δημοσίευση της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου και της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας, *Ο νέος σωφρονιστικός κώδικας (Σχέδιο βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων)*, Εισηγητική έκθεση, κείμενο, κριτική, Σάκκουλας, Αθήνα 1988.
3. Δυστυχώς, οι μικρές τροποποιήσεις που έγιναν έως την ψήφιση από το Κοινοβούλιο του τελικού κειμένου δεν κατόρθωσαν να μεταβάλουν στην ουσία τους τις αδυναμίες των αρχικών διατάξεων του νομοσχεδίου, πράγμα άλλωστε μοιραίο μια και τόσο η σύνταξη του νομοσχεδίου όσο και οι κάποιες αλλαγές που ακολούθησαν είχαν αποσπασματικό χαρακτήρα.
 4. Ανάμεσα στις διάφορες τροπολογίες που περιλήφθηκαν στο νόμο 1868/10.10.89 ο οποίος αφορούσε την αναθεώρηση των «δικαστικών κωδίκων», μια λιτής διατύπωσης διάταξη (άρθρο 22, παρ. 2α') αναστέλλει για έναν ακόμη χρόνο, έως την 31η Δεκεμβρίου 1990, την εφαρμογή των ρυθμίσεων σχετικά με τα «Κέντρα Παρατήρησης» και τα «Επιστημονικά Συμβούλια» (άρθρο 15, παρ. 1-3), τα «Κέντρα Ημιελεύθερης Διαβίωσης» (άρθρα 58-60) και την «Εργασία των κρατουμένων» (άρθρα 64-76)· παράλληλα παραμένουν σε ισχύ οι περί εργασίας διατάξεις του παλαιού κώδικα. Παρατηρεί, δηλαδή, κανείς ότι το Υπουργείο Δικαιοσύνης—ανεξάρτητα από πολιτική ηγεσία—διστάζει να προχωρήσει στην εφαρμογή των ελάχιστων, έστω, θετικών μέτρων που προβλέπει ο νέος κώδικας. Η επίσημη (μονότονη) δικαιολογία περί έλλειψης πόρων, αφ' ενός είναι ελάχιστα πειστική (αναρωτιέται κανείς, για παράδειγμα, πόσο θα επιβάρυνε την κατάσταση το κονδύλι για τα επιστημονικά συμβούλια), από την άλλη δε κάποτε θα πρέπει να πάψει να αποτελεί το μόνιμο άλλοθι για την απουσία κάποιων έστω εκσυγχρονιστικών προσαρτήσεων.
 5. Βλ. σχετικά Η. Δασκαλάκη, «Οι επιστημονικές τάσεις έναντι του προβλήματος της φυλακής», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό τεύχος (αφιέρωμα στον Ηλία Δασκαλάκη), Αθήνα 1988, σελ. 38-47 (42 επ.).
 6. Έχουμε έναν μέσο όρο 7.000 εγκλεισμών σε σύνολο 15 ετών (από το 1971 ως το 1985). Ιδιαίτερα από το 1981 και μετά ο μέσος όρος των εισερχομένων στις ελληνικές φυλακές ανέρχεται σε 4.500 άτομα. Βλ. στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος, *Στατιστική της δικαιοσύνης ετών 1971-1985*, Αθήνα.
 7. Βλ. άρθρο 6, παρ. 2.
 8. Πρβλ. Η. Δασκαλάκη, *Η μεταχείριση του εγκληματία*, ό.π., σελ. 59.
 9. Βλ. παραπάνω σημ. 5, σελ. 43.
 10. Εκτός φυσικά από την ελευθερία κινήσεων στο χώρο, που δεν συμβιβάζεται με το καθεστώς των κρατουμένων ατόμων· βλ. Η. Δασκαλάκη, «Ο θεσμός της φυλακής», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ό.π., σελ. 32-37 (36).
 11. Βλ. το σχετικό κεφάλαιο για την επικοινωνία με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (άρθρα 49 επ.).
 12. Αυτό προκύπτει από τη σύγκριση των παρ. 2 και 3 του άρθρου 51.
 13. Βλ. άρθρο 19 του Συντάγματος.
 14. Πρβλ. G. Kaiser/H.-J. Kerner/H. Schöch, *Strafvollzug*, 3. völl. neubearb. u. erw. Aufl., C.F. Müller, Heidelberg 1982, σελ. 122 και 151.
 15. Βλ. παραπάνω, σημ. 4, για την τύχη αυτών των ρυθμίσεων.
 16. Σύμφωνα με το άρθρο 22, παρ. 3 του Συντάγματος απαγορεύεται οποιαδήποτε μορφή αναγκαστικής εργασίας.
 17. Το θέμα αυτό είχε ήδη επισημάνει ο Η. Δασκαλάκης στο άρθρο του «Ο θεσμός της φυλακής», στην εφημερίδα *Τα Νέα* στις 14 Απριλίου του 1984. Βλ. και αναδημοσίευση του άρθρου αυτού στο ειδικό τεύχος της *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*, ό.π. σελ. 37.
 18. Βλ. άρθρα 52 επ.
 19. Όλα τα είδη αδειών δίνονται κάτω από τρωμερές γραφειοκρατικές διαδικασίες, εξαρτώνται από την αυθαιρεσία του κρίνοντος και ο αριθμός των προϋποθέσεων που απαιτείται να συγκεντρώνει ο κρατούμενος για τη χορήγηση της σχετικής άδειας αποκλείει εκ των πραγμάτων, αν όχι το σύνολο, πάντως τη συντριπτική πλειοψηφία των εγκλειστών από το ευεργέτημα αυτό.
 20. Βλ. Η. Δασκαλάκη, *Η μεταχείριση του εγκληματία*, Σάκκουλας, Αθήνα—Κομοτηνή 1981, σελ. 60.
 21. Πρβλ. σχετικές εμπειρίες στο γερμανικό σωφρονιστικό σύστημα, Η.-D. Schwind/G. Steinhilper/A. Böhm (Hrsg.), *10 Jahre hre Strafvollzugsgesetz. Resozialisierung als alleiniges Vollzugsziel? Kriminalistik*, Heidelberg 1988, σελ. 51.
 22. Η. Δασκαλάκη, *Η μεταχείριση του εγκληματία*, Σάκκουλας, Αθήνα—Κομοτηνή 1981, σελ. 61.
 23. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα περιλαμβανόμενα στα υπό στοιχεία β' και ιβ' του άρθρου 87, παρ. 2, όπου οι «ομαδικές θορυβώδεις συγκεντρώσεις χωρίς άδεια», οι «απειλητικές κραυγές», η «θρασύτητα», η «ανάρμοστη συμπεριφορά», οι «κραυγές», ο «θόρυβος», οι «ύβρεις» και οι «βλασφημίες» αποτελούν πειθαρχικά παραπτώματα (!), όχι μόνο εξωπραγματικά (εκτός και αν πρόκειται για τον κανονισμό λειτουργίας μονής), αλλά και τη βάση για αυθαιρεσίες από την πλευρά του προσωπικού της φυλακής.
 24. Μόνο στην περίπτωση που επιβάλλεται η πειθαρχική κύρωση του περιορισμού σε ειδικό κελί επιτρέπεται προσφυγή του κρατούμενου στο δικαστήριο εκτέλεσης των ποινών (βλ. άρθρο 90, παρ. 7). Και εδώ υπάρχει το εξής άτοπο: «Η προσφυγή αυτή δεν αναστέλλει την εκτέλεση της απόφασης!» Αυτό σημαίνει ότι στην περίπτωση που ο κρατούμενος δικαιωθεί θα έχει προ πολλού εγκλεισθεί σε πειθαρχικό κελί από 1 έως 10 μέρες (όπως ορίζει η σχετική διάταξη του άρθρου 88, παρ. 1στ').
 25. Βλ. άρθρο 93, παρ. 1.
 26. Βλ. σχετική εισήγηση του Τ. Σεράση στο πλαίσιο της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας στις 17 Δεκεμβρίου 1987, με θέμα τις πειθαρχικές κυρώσεις στο «Σχέδιο βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων».
 27. Παρά τα θετικά σημεία της διάκρισης των εγκλειστών σε διαφορετικές ομάδες (νέοι κρατούμενοι ως 21 ετών, ενήλικοι κρατούμενοι που υποβάλλονται για πρώτη φορά σε στερητική της ελευθερίας ποινή και οι υπότροποι, καθ' ἑξῆς ἢ κατ' ἐπάγγελμα, ειδικές κατηγορίες κρατουμένων, στις οποίες ανήκουν τα άτομα με ψυχοπαθητική προσωπικότητα, οι ψυχικά ασθενείς και οι τοξικομανείς, υπόδοκοι και κρατούμενοι για χρέη), η ανυπαρξία κατάλληλης υλικοτεχνικής και επιστημονικής υποδομής (σε θεωρητικό επίπεδο, η διάκριση των καταστημάτων κράτησης σε γενικά, ειδικά και θεραπευτικά δεν αρκεί για να υποδεχτεί τις προαναφερόμενες κατηγορίες εγκλειστών) καθιστά αδύνατη την πρακτική εφαρμογή του διαχωρισμού αυτού.
 28. Βλ. άρθρο 43, παρ. 1.
 29. Βλ. άρθρο 44 του Κώδικα και 13 του Συντάγματος.
 30. Βλ. άρθρο 28 επ.
 31. Πολλές από αυτές τις ρυθμίσεις αποτελούν ήδη καθιερωμένη πρακτική στις ελληνικές φυλακές· η νομοθετική τους κατοχύρωση, όμως, συμβάλλει αναμφισβήτητα στην προσάσπιση των «κεκτημένων» αυτών δικαιωμάτων αλλά και στην—ως ένα βαθμό—αποφυγή ενδεχόμενων αυθαιρεσιών εκ μέρους της διοίκησης.
 32. Πολύ σωστά επισημάνει ο Στ. Αλεξιάδης ότι «κατά την έκτιση της ποινής κατά της ελευθερίας δεν προσβάλλεται ευθέως κανένα άλλο, παρά μόνο το ανθρώπινο δικαίωμα της φυσικής ελευθερίας μετακίνησης στο χώρο». Βλ. σχετικά Στ. Αλεξιάδης, *Η προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κατά τη διάρκεια της στερητικής της ελευθερίας ποινής*, εισήγηση στο 42ο Διεθνές Σεμινάριο Εγκληματολογίας, Αθήνα, 18-22 Δεκεμβρίου 1989.
 33. Βλ., για παράδειγμα, το άρθρο 3 για την ισοσύτητα της μεταχείρισης και πρβλ. το άρθρο 40 για τα μέσα αγωγής.